

Wildbienenchutz in Niedersachsen

Verslag van de slot-dag van een driejarig project

Anneke Teepe

Inleiding

Op 24 feb 2017 werd in Hannover terug geblikt op de behaalde resultaten in een driejarig project op deelstaatniveau ter ondersteuning van de wilde bijen. Diverse gemeentes implementeerden burgerparticipatie-projecten en beschermmaatregelen. De steden Rotenburg, Osnabrück en Oldenburg lichtten hun activiteiten nader toe. De opgedane ervaringen resulteerden in diverse aanbevelingen. Ook werd een resolutie opgesteld die de betrokken ministeries oproept een elftal nadere maatregelen te nemen. De dag eindigde met het huldigen van de winnaars van de drie wedstrijden (Fig. 1): de beste gemeentes, de mooiste particuliere bijentuinen en de beste amateurfoto's van wilde bijen (Fig. 2-6).

© Alexander Klietz

Figuur 1: Foto van prijswinnaars gemaakt door Alexander Klietz. V.l.n.r.: Anja Schulenberg (Umweltbildungszentrum Wümme), Elli Döbler (Imkerverein Rotenburg), Manfred Radtke (BUND Rotenburg), Elisabeth Quentin (UNB Stadt Rotenburg), Andrea Rieß (Grünflächenamt Stadt Rotenburg), Andreas Weber (Bürgermeister der Stadt Rotenburg), Katrin Höniges (Kommunale UmweltAktion U.A.N.), Rolf Witt (UMBW, Edewecht), Luisa Stemmler (BUND Landesverband Niedersachsen)

Wat kunnen wij leren van onze oosterburen uit hun ervaringen met habitat-projecten voor wilde bijen? Wat zijn hun ervaringen met betrekking tot het opzetten van een netwerk voor gemeentes die zich actief inzetten voor 'wilde bijen in de stad'? En welke adviezen worden in Duitsland gegeven ten aanzien van insectvriendelijk beheer van openbaar groen?

Context en wettelijke verschillen met NL

Niedersachsen is de op een na grootste Duitse deelstaat, net iets groter dan Nederland, ook overwegend bestaand uit vlak laagland, met vrijwel even veel bijensoorten (341) en slechts half zo veel inwoners. Duitsland en ook Niedersachsen bevatten een groter aandeel 'vrije natuur' (onder meer bosgebied, dat 30% van Duitsland beslaat) evenals een groter aandeel zandgronden. Naast deze en andere geografische, ecologische, plus klimatologische verschillen, zijn er ook enkele zeer relevante wettelijke verschillen ten aanzien van toegestane plantensoorten en voor wat betreft soortenbescherming:

- Het aanbrengen van niet-inheemse plantsoorten in de 'vrije natuur' is vergunningplichtig in Duitsland. Een vergunning zal geweigerd worden indien gevaar voor de inheemse ecosystemen, biotopen ofwel soorten 'niet uit te sluiten' is. In Nederland zijn 'carnavals'-mengsels helaas breder beschikbaar dan de echt inheemse mengsels waar de wilde bijen daadwerkelijk wat aan hebben. Vanaf 2020 is het in Duitsland wettelijk verboden om aan de 'vrije natuur' plantsoorten toe te voegen die niet gebiedseigen zijn.
- Duitsland is onderverdeeld in 22 herkomstregio's. Er zijn twee onafhankelijke certificeringen (VWW-Regiosaat en RegioZert) en er is een grote bedrijfstak van 'Zertifizierte regional Zatzgutmischungen'. Zie de links 'Regionalisierte Pflanzenproduktion' en 'Natur im VWW'.
- Niet alle deelstaten hebben een 'Rode Lijst Wilde Bijen'. De Rode Lijst van de EU is als 'instrument' zeer bruikbaar.
- Wettelijk gezien vallen ALLE bijensoorten onder de categorie 'besonders geschützt', hetgeen zowel voor- als nadelen heeft.
- Vele overige relevante wettelijke bepalingen zijn te vinden in Radtke (2014). Daarin onder meer relevante wetsartikelen uit natuurwetgeving, wetgeving inzake eigendom, water en gewasbescherming, tevens specifieke wetgeving ten aanzien van onder meer straten en slootkanten.

Opening met duidelijke taal

De sprekers die de dag openden, Rolf Witt (UMBW, Edewecht) en Christoph Saure (BtS, Berlijn) spraken in niet mis te verstane woorden achtereenvolgens: "Bloemlinten brengen (de wilde bijen) in principe niets", "Honingbijen horen niet thuis in natuurgebieden" en "Stads-imkerij staat in de Top 3 van bedreigingen voor wilde bijen in Berlijn". Dat laatste uiteraard vanwege de voedselconcurrentie, echter ook vanwege het overbrengen van ziektes, schimmels en parasieten. Niets nieuws voor de meesten van ons, echter toch opmerkelijke uitspraken gezien de samenstelling van het publiek. Dat bestond voornamelijk uit enthousiaste leken die informatie kwamen

halen om middels bloemprojecten bijen te helpen (mensen met tuin of balkon, ook imkers en boeren), alsook velen die reeds enkele jaren daaraan spendeerden. De reacties waren dan ook verdeeld.

© Hans-Jürgen Sessner

Figuur 2: *Osmia caerulea*, Hans-Jürgen Sessner (eerste prijs).

Enkele vernieuwende projectonderdelen

De top drie van gemeenten op het gebied van 'Wildbienen-schutz' waren Osnabrück, Rotenburg en Oldenburg.

In drie lezingen werden de diverse burgerparticipatieprojecten en specifieke beschermmaatregelen nader toegelicht door onder meer Janina Voskuhl (HS Osnabrück), Manfred Radtke (Bund, Rotenburg) en Rolf Witt (UMBW, hier voor wat betreft Oldenburg). Daaruit hieronder een selectie van enkele inspirerende projectonderdelen:

- 'Wilde bijen wandel- en fietsexcursies' in Osnabrück, verspreid over het jaar, inhoudelijk afgestemd op het ontdekgedrag van kinderen, maar toegankelijk voor iedereen.
- 'Samenwerking met HBO-instelling voor de ontwikkeling van een bloemenmengsel en de gedegen uitvoering van bloemenweiden' in Osnabrück.
- 'Informatie-tegel voor plaatsing naast de voordeur in gebouwen waar bijen nestelen' in Oldenburg.
- 'Uitnodiging tot meehelpen bij aanplant plus oorkonde' voor kinderen zonder tuin in Rotenburg, in aanvulling op de 'plantenpakket-tegoedbon' voor kinderen met tuin. In Oldenburg waren er tegoedbonnen voor planten en zaden voor alle (kleuter-) en basisscholen.
- 'Bij-scholing van geselecteerde imkers' in Oldenburg om als vrijwilliger ingezet te worden bij vragen over ongewenste bijen- en wespen-nesten. Na informatie en gratis bloemzaad kon in 90% van de gevallen het nest blijven zitten en werd de klager gedoger van insecten of zelfs bijen-/wespenambassadeur.

Daarnaast werden ook maatregelen ter bescherming van soorten genomen, zoals: bescherming van enkele specifieke soortenrijke locaties, in stand houden van

individuele habitatbomen en het raadsbesluit in Rotenburg

inzake voldoende open 'Sandlebensraum'. De gemeente Rotenburg won de eerste prijs, omdat ze opmerkelijk veel gedaan en bereikt hebben in deze relatief kleine stad.

In Hamburg (net buiten Niedersachsen) wordt momenteel gewerkt aan een onderzoek naar groene daken: Welke bloemsoorten zijn daarin daadwerkelijk effectief voor wilde bijen? Kenners zijn het er namelijk over eens dat als er 3 bijensoorten op een dag worden aangetroffen, dit een relatief treurig laag aantal is in een land met 588 bijensoorten. Rolf Witt: "Ein Gründach ist noch kein Wildbienen-schutz".

Aanbevelingen voor toekomstige projecten

De veelvoud aan projecten die in de afgelopen drie jaar in Niedersachsen de wilde bijen een steuntje in de rug boden, hebben geleid tot een drietal belangrijke aanbevelingen voor toekomstige projecten, uiteengezet door Rolf Witt (UMBW, Edewecht):

1. Kies duidelijke doelsoorten per project.
2. Let op de samenhang met andere insecten, zoals vlinders.
3. Zorg voor een 'Datengrundlage': handelen vanuit specialistische kennis en lokale soortenkennis, tevens middels monitoring deze kennis vergroten.

Daarnaast werden de volgende aanbevelingen gegeven, onder meer door Otto Boecking (LAVES Institut für Bienenkunde Celle) en Luisa Stemmler (BUND Netzwerk Wildbienen-schutz):

- Sluit aan bij 'structuren in de omgeving' zoals spoorwegen, bosranden en dergelijke.
- Betrek zo veel mogelijk partnerorganisaties van natuurorganisaties, buurtvrijwilligers en enthousiaste particulieren bij de ambtelijk betrokken organisaties en uitvoerende partijen.
- Creëer stukken 'open bodem'.
- Nadruk op 'het verbinden van biotopen'.
- Voorkom overwaardering van de honingbij door informatie.
- Start burgerprojecten vanuit de wilde bijen specialisten en betrek kinderen en media, om zo het algemene bewustzijn ten aanzien van wilde bijen te doen groeien.

Een goed voorbeeld van "Kies duidelijk doelsoorten" is het speciale hommelmengsel. Dit werd door NABU samengesteld, in samenwerking met Rolf Witt, met speciale aandacht voor vier bedreigde en laatvliegende hommelse soorten: de moshommel, grashommel, zandhommel en gele hommelmel, waarvan de laatste in Nederland niet meer voorkomt.

Resolutie en verankering kennis en netwerk

Tot slot werd een resolutie toegelicht en werden de aanwezigen uitgenodigd om deze te ondertekenen. De

resolutie werd opgesteld door wilde bijen specialisten en roept het Ministerie van Milieu en het Ministerie

Figuur 3. *Andrena spec.*, Peter Walter (tweede prijs).

van Landbouw op om een elftal maatregelen te nemen, waaronder (in verkorte weergave):

- Herziening van de rode lijsten
  - Verbetering van de wettelijke situatie met betrekking tot soortenbescherming
  - Gebruikmaking van de expertise van wilde bijen specialisten bij de samenstelling van bloemmengsels, de aanleg en het onderhoud van bloemstroken en -weides.
  - Bescherming van bijzonder waardevolle biotopen en rekening houden met insecten in de beheer-richtlijnen van natuurgebieden
  - Uitbreiding van onderzoek naar schadelijke effecten van gewasbeschermingsmiddelen op wilde bijen
  - Langdurige monitoring op representatieve plekken
- Eind maart is de financiering van dit driejarige deelstaatsbrede project ten einde. De opgedane kennis en het ontstane netwerk inzake 'Wieldbienenschutz' zal worden verankerd door deze onder te brengen in een nog op te richten stichting.

Discussie

Gezien de samenstelling van het publiek, waaronder mensen die op het punt staan om zelf een bloemenlint-project te starten of op eigen erf in actie te komen, vond ik het persoonlijk jammer, dat enkele alom bekende do's en don'ts met betrekking tot bloemstroken niet werden benoemd. Met name:

- Het eenzijdige, gebrekkige of geheel ontbreken van maaadvies en onvoldoende borging van de correcte uitvoering ervan.
- Het ontbreken van nestgelegenheid voor bodemnestelende bijen, in combinatie met veelal ondeugdelijke en buitenproportionele bijenhôtels.

Zeer de moeite waard zijn de projectvoorwaarden voor bijenprojecten van het Zwitserse 'Wilde Bee',

evenals hun youtube met duidelijke uitleg over de gevaren van buitenproportionele en ondeugdelijke bijenhôtels. Naast Zurbuchen & Müller (2012) biedt ook de 'Bienen Weidecatalog' een uitgave van het Ministerie van Landbouw van Baden-Württemberg (2016) een breed scala aan onderbouwde beschermmaatregelen. In de laatste zijn de aanbevelingen gerangschikt naar de verschillende doelgroepen: overheden, beheerders, boeren, particulieren en overige, daarbinnen wederom praktische clustering van aanbevelingen voor bijvoorbeeld beheerders van natuurgebieden, bos ofwel openbaar groen en particuliere tuinders of bosbezitters.

Boeren en imkers

Figuur 4: *Hylaeus spec.*, Janina Voskuhl (derde prijs).

Met name richting boeren en imkers blijkt het vinden van de juiste toon vaak moeilijk. Zodra monoculturen/ pesticiden of hoge honingbijconcentraties te expliciet worden benoemd als oorzaken, kan een 'open en bereidwillige houding' bij boer of imker omslaan naar afhaken. Daar krijg ik geregeld mee te maken wanneer ik Amsterdamse imkers vertel dat ik een bewust-bijenloos imker ben omdat ik eerst voor voldoende voer wil zorgen, des te meer zodra ik toelicht waarom ik mij daarin specifiek richt op wilde bijen en vlinders. Precieze verwoording steekt nauw, ook richting agrariërs. Al zijn er ten aanzien van de diverse akkerranden, bedoeld voor wilde bijen, de nodige kanttekeningen te plaatsen (zie onder meer Schmid-Egger & Witt 2014), toch kunnen juist de boeren middels kleine aanpassingen van enorme betekenis zijn voor wilde bijen en daar zelf profijt van hebben.

Ook imkers die zich inzetten voor drachtplanten zouden hun projecten middels kleine aanpassingen tegelijkertijd van nut kunnen laten zijn voor wilde bijen, door:

- Uitsluitend inheemse soorten te gebruiken, in elk geval biologische bloembollen te kopen (lieft alle zaden en planten biologisch, maar bij beperkt budget focus op grootste gifbronnen)

- Zandbergjes of -stroken toe te voegen (eventueel ook een klein deugdelijk bijenhotel)
- Eigen tuin pas in april op te ruimen en de bloemweides tussen de één en drie keer per jaar gefaseerd te maaien (afhankelijk van onder meer bodemsoort). Indien ook waardplanten worden toegevoegd (of mogen blijven staan), hebben de vlinders meer baat van de bloemenweides.

Zou het niet geweldig zijn om de NBV ertoe te bewegen om in de imker-basiscursussen en de docentenopleidingen minstens één les te besteden aan het belang van drachtplanten (daarbij ook kort aandacht voor bovenstaande en de impact van hoge honingbij-dichtheid voor wilde bijen)? En zou het breder promoten van 'gezamenlijk imkeren' in de basis-imkeropleidingen naast op termijn gunstig voor de wilde bijenpopulaties niet ook het imkerplezier en de bijengezondheid ten goede komen?

Het blijft van cruciaal belang om het

brede publiek goed te (blijven) informeren over de diverse en feitelijke oorzaken van bijensterfte en soortenterugloop. Daarbij mag de impact van te hoge concentraties aan honingbijen uitdrukkelijk(er) aan de orde komen. Wellicht gaat een deel van de nieuwe imkers zich dan richten op bloemprojecten in plaats van allemaal te gaan imkeren. Ook bedrijven zullen wellicht vaker kiezen om (verstandige) drachtplantprojecten te steunen in plaats van het sponsoren van honingbijvolken.

Enkele antwoorden op vragen

Vanuit mijn betrokkenheid bij diverse drachtplant- en habitat-projecten voor wilde bijen en vlinders, was ik in Hannover om onder meer antwoord te vinden op de volgende vragen:

- 1) Welke maatregelen ter ondersteuning van natuurlijke nestgelegenheid voor bodemnestelende bijen (en dan met name op de lage kleigronden) zijn in Niedersachsen effectief gebleken?
- 2) Welke eveneens bedreigde en/of zeer gewaardeerde insecten en overige diersoorten dreigen erbij in te schieten, indien men het (maai-)beheer uitsluitend zou afstemmen op de wilde bijen?

Door gesprekken en email-contact met onder meer Rolf Witt, Daniel Jeschke en Janina Voskuhl zijn inmiddels de meeste van mijn vragen (ten dele) beantwoord.

- 1) Het creëren van natuurlijke nestgelegenheid voor de bodemnestelende bijensoorten gebeurt in Duitsland voornamelijk op de zandgronden door kleinschalig machinaal af te plagen of door 'kleine hapjes uit de berg' te nemen om zo bijvoorbeeld steilwandjes te creëren. De projecten, waarbij op andere bodemsoorten speciaal voor wilde bijen

© Hans-Jürgen Sessner

Figuur 5: *Epeolus variegatus*, Hans-Jürgen Sessner (vierde prijs).

nestgelegenheid is gecreëerd, zijn zeldzaam en experimenteel.

- 2) Maaibeheer dat eenzijdig wordt afgestemd op wilde bijen, kan in bepaalde gevallen minder gunstig uitpakken voor vlinders, sprinkhanen en diverse vogelsoorten (weidevogels en roofvogels). Middels kleine (of grote) aanpassingen in de projecten kunnen negatieve effecten voor andere doelsoorten in veel gevallen beperkt worden. Gefaseerd maaibeheer blijft het toverwoord. Of bijvoorbeeld het laten staan van kleine eilandjes in weidevogelprojecten, waar men -om roofdieren als vossen en katten minder kans te geven- frequenter maait dan voor wilde bijen en vlinders optimaal is. Het laten staan van enkele eilandjes in dergelijke projecten komt ten goede aan zowel de weidevogels alsook aan insecten als vlinders en wilde bijen.

Dank

Anne Jan Loonstra heeft verschillende versies van dit artikel van uitgebreid commentaar voorzien, waarvoor veel dank.

© Peter Walter

Figuur 6: *Anthidium manicatum*, Peter Walter (vijfde prijs).

Summary

A three year wild bee conservation project on federal state level in Niedersachsen, Germany, came to an end. Several cities implemented a wide range of citizen projects and conservation measures. Top three were: 1) Rotenberg, 2) Osnabrück and 3) Oldenburg. From this many lessons were learned and recommendations made for the improvement of future projects. A Resolution was elucidated and signed. It calls for eleven protection measures and will be send to the Ministry of Environment and the Ministry of Agriculture of Niedersachsen. A foundation will be established to anchor the knowledge that was gained and the network that was built.

Literatuur

- Ministerium für Ländlichen Raum und Verbraucherschutz, 2016, Bienen weidekatalog, Verbesserung der Bienenweide und des Artenreichtums, Baden-Württemberg, 132 p.
- Radtke, M., 2014. Wegenraine und Gewässerrandstreifen, Bedeutung und rechtliche Grundlagen. BUND Niedersachsen, Hannover, 36 p.
- Smid-Egger, C., Witt, R., 2014. Ackerblühstreifen für Wildbienen – Was bringen sie wirklich? Ampulex 6: 13-22.
- Zurbuchen, A., Müller, A., 2012. Wildbienenchutz – von der Wissenschaft zur Praxis. Bern, 162 p.

Internet:

- <https://mlr.baden-wuerttemberg.de/fileadmin/redaktion/m-mlr/intern/dateien/publikationen/Bienenweide-Katalog.pdf>
- <https://www.regionalisierte-pflanzenproduktion.de/>
- <http://www.natur-im-vvw.de/wildpflanzen/vvw-regiosaaten/zertifikat/>
- <https://niedersachsen.nabu.de/tiere-und-pflanzen/aktionen-und-projekte/hummelschutz/16775.html>
- https://www.youtube.com/watch?v=vF46ZP6X_38
- <http://wildbee.ch/wildbienen/kriterien>

Wildbiene des Jahres 2017

Die Knautien-Sandbiene
Markenzeichen: Rote Hosen

Voor de inhoud zie: <http://www.wildbienen-kataster.de/login/downloads/wb2017.pdf>